

VÍCESLOVNÉ NÁZVY ROSTLIN A ŽIVOČICHŮ A JIM KONKURUJÍCÍ UNIVERBIZÁTY (NA MATERIÁLE ČESKÉHO NÁRODNÍHO KORPUSU)

Ivana KOLÁŘOVÁ

Abstrakt:

Príspevek sleduje výskyt univerbizátů v současné češtině mezi názvy živé přírody. Vychází přitom z textů reprezentativních korpusů ČNK SYN2000, SYN2005, SYN2006PUB.¹ Ukazuje se, že univerbizáty se uplatňují stále častěji v textech různých stylových oblastí, včetně textů publicistických s odbornou tematikou a textů odborných.

Klíčová slova:

univerbizace, univerbizát, sousloví, frekvence výskytu, názvy rostlin, názvy živočichů, Český národní korpus

1. Univerbizace v současné češtině

1.1. Univerbizace jako slovotvorný postup

Univerbizace jako slovotvorný proces, při němž jsou víceslovné názvy nahrazovány výrazem jednoslovným – **univerbizátem**, se stále častěji uplatňuje při tvoření nových výrazů v textech mluvených i psaných publicistických, odborných (populárněvědeckých i vědeckých), uměleckých, v textech literatury faktu (o tom srov. Szczeпаńska, 1994, s. 17–18; ESČ, 2002, s. 505–506; Stašková, 2008). Univerbizáty mohou být tvořeny:

- derivací – sufixací nebo desufixací a následnou konverzí (*pokořová květina* – *pokořovka*),
- přechodem sousloví ve složeninu (např. *stará čeština* – *staročeština*),
- elipsou (*pernatá zvěř* – *pernatá*).²

Dřívější výzkumy univerbizátů převážně v textech korpusu SYN2000 ukázaly:

(a) Nejfrekventovanějším slovotvorným postupem jejich tvoření je derivace sufixací, která výrazně převažuje nad konverzí, nad elipsou i skládáním (též Sochová, 1966, s. 82–83; Szczeпаńska, 1994, s. 28–35; Klímová, Štícha, 2006, s. 130; Stašková, 2008, s. 88)³. V souboru více než 500 sledovaných univerbizátů jich bylo sufixací tvořeno asi 80 %, u nejvyššího počtu z nich se uplatnily sufixy *-ák* u maskulin (tj. přibližně u 40 % derivovaných univerbizátů) a *-ka* u feminin (přibližně u 46 % univerbizátů). V mnohem menší míře se vyskytovaly univerbizáty se sufixy *-ař/-ář*, *-áč*, *-an/-án*, *ík/-ník*, *-ice*, *-as*, *-ásek*, *-ko*, *-íčko*.

(b) Největší počet univerbizátů konkuruje sousloví adjektivní atribut + substantivum:

¹ Korpus SYN2000 obsahuje 100 milionů slov v textech publicistických, odborných, uměleckých a dalších (administrativních, z literatury faktu) převážně z let 1989–1999. Stejně rozsáhlý korpus SYN2005 zahrnuje texty těchto stylů z let 2000–2004. Korpus SYN2006PUB 300 je tvořen miliony slov a zahrnuje výhradně publicistické texty od listopadu 1989 do konce roku 2004. Srov. též informace na adrese <http://ucnk.ff.cuni.cz/>.

² Szczeпаńska nazývá tento slovotvorný postup **substantivizací** (výsledkem jsou zpravidla substantivizovaná adjektiva; srov. Szczeпаńska, 1994, s. 33).

³ Stašková hovoří o resufixaci – odsunutí původního a připojení nového sufixu k určujícímu členu původního sousloví, nejčastěji k adjektivu (*řidič-ský průkaz* – *řidičák*), srov. např. Stašková (2008, s. 88).

bývají odvozeny sufixy od derivačního základu adjektivního atributu (**ba**) derivačního kmene plného (*čajová růže – čajovka*), nebo (**bb**) derivačního kmene redukovaného (*zimní dub – zimák*),⁴ a to i několikanásobně (*grošovaný hřebec – grošák*).

1.2. Význam univerbizátů

Mezi sledovanými univerbizáty převládaly názvy institucí a společenství (děčák, záchranka), názvy osob (*ušař, nádražák*)⁵, k početným skupinám patřily také názvy zkušebních, sportovních, společenských a jiných akcí v širokém slova smyslu (*přijímačky, svěťák, předváděčka*), názvy hmotných předmětů (*propiska*), názvy přístrojů (*kopírka*), průkazů a dokumentů (*občanka*) a názvy míst (*Václavák, výpadovka*).⁶

1.3. Frekvence univerbizátů

Při srovnání frekvence univerbizátů a jim odpovídajících víceslovných výrazů se ukázala převaha případů, v nichž četnost výskytu názvů víceslovných četnost výskytu odpovídajících univerbizátů převyšuje, pouze cca 20 % univerbizátů mělo vyšší frekvenci než odpovídající sousloví. Přibližně 60 % univerbizátů z našeho jazykového materiálu se vyskytovalo pouze v 10 nebo méně dokladech.⁷

2. Univerbizované názvy rostlin a živočichů

Mezi dosud zkoumanými univerbizáty bylo pouze asi 1 % těch, které označují **rostliny** a **živočichy**. Tento původní počet jsme rozšířili po získání dalších názvů na základě vlastní komunikační zkušenosti (sledování médií, četba literárních, odborných i publicistických textů, každodenní komunikace), zvětšen byl i rozsah jazykového materiálu: zdrojem jsou korpusy psané češtiny SYN2000, SYN2005 a SYN2006PUB.

2.1. Názvy rostlin

2.1.1. Univerbizáty ze sousloví adjektivní atribut + substantivum // substantivum + adjektivní atribut

2.1.1.1. Názvy tvořené od **primárních** adjektiv

Sufixem *-ák* je od adjektivního derivačního základu – plného kmene tvořen substandardní (zřejmě hovorový) název houby oblíbený zejména v mluvených projevech a publicistických textech:

pravák – 1/10/30 (hřib pravý – 4/2/16, pravý hřib – 9/6/48).⁸

⁴ O tom srov. Šmilauer, 1971, s. 18–19 (hovoří o kmenu základním a kmenech dalších – minulém, participiálním, které se při připojování přípon mohou zkracovat = redukovat); Dokulil hovoří o kmenu primárním, tj. neodvozeném, nebo o kmenu odvozeném (1967, s. 312–314, 364–365).

⁵ Tyto dvě skupiny tvořily cca 30 % všech univerbizátů, které jsme měli k dispozici

⁶ Těchto 7 významových skupin univerbizátů tvoří asi 65 % všech, s nimiž jsme pracovali. Málo početné už jsou další skupiny – názvy hudebních nástrojů, názvy dopravních prostředků, názvy nemocí a tělesných orgánů, názvy jazyků, názvy zbraní i názvy rostlin a živočichů.

⁷ Frekvence je také jedním z kritérií pro rozhodování, zda konkrétní výraz vůbec řadit k univerbizátům: neřadíme k nim ty případy, v nichž naopak univerbizáty převyšují výskyt sousloví více než 6x

⁸ Čísla zaznamenávají počet výskytů příslušných univerbizátů a sousloví v korpusech SYN2000 / SYN2005 / SYN2006PUB. Výraz *pravák* má tedy výskyt 1 v SYN2000, 10 v SYN2005 a 30 v SYN2006pub.

2.1.1.2. Názvy tvořené od **desubstantivních** adjektiv

A. Názvy tvořené od adjektiv se sufixem *-ový*

a) Suffixem *-ka* jsou tvořeny:

aa) názvy květin standardní – spisovné, zřejmě terminologické, a to od plného kmene adjektiv vyjadřujících podobnost (*voskový, ledový*) nebo blíže nespecifikovanou příslušnost v širokém slova smyslu (*čajový*) a odvozených od látkových substantiv (*vosk, čaj*), popř. od názvu přírodního jevu (*led*):

voskovka – 6/10/16 (voskový květ – 5/1/0, vosková květina – 0/1/0)

čajovka – 1/1/0 (čajová růže – 7/27/5)

ab) názvy květin a rostlin s nižším stupněm expresivity, tj. spíše hovorové, od plného kmene adjektiv odvozených od názvů míst (*pokoj, balkon*) nebo předmětů (*koberec*) a vyjadřujících:

– příslušnost k místu (*pokojevý, balkonový*):

pokojovka – 0/1/3 (pokojevá květina – 54/31/96, pokojová rostlina – 87/93/181)

balkonovka – 0/0/3 (balkonová květina – 16/2/57, balkonová rostlina – 4/17/27)

– podobnost v (struktuře) materiálu a funkci:

kobercovka – 1/0/0 (kobercový travník – 1/0/3, kobercová skalnička – 2/0/0, kobercová trvalka – 1/1/0, kobercová rostlina – 1/0/0)

b) Suffixem *-ák* jsou tvořeny terminologické názvy hub od derivačního základu adjektiv odvozených od názvu rostliny (stromu: *bor, dub*) a vyjadřujících příslušnost/lokalizaci k němu, respektive lokalizaci v jeho blízkosti

- od plného kmene univerbizát *borovák* – 1/3/2 (hřib borový – 1/2/13)

- od redukovaného kmene univerbizát *dubák* – 3/2/11 (hřib dubový – 1/4/29)⁹

B. Názvy tvořené od adjektiv se sufixem *-ní*

Od derivačního základu – redukovaného kmene adjektiva vyjadřujícího příslušnost k časovému období a odvozeného od jeho názvu je sufixem *-ák* tvořen terminologický univerbizát – název stromu:

zimák – 1/0/0 (*zimní dub* – 1/2/0, *dub zimní* – 5/2/7).

C. Názvy tvořené od adjektiv se sufixem *-atý/-natý*

Od derivačního základu – redukovaného kmene adjektiv odvozených od názvů přírodního porostu (*jehličí, list/listí*) jsou tvořeny terminologické univerbizáty – názvy stromů, pro něž je tento znak charakteristický:

a) sufixem *-an*:

jehličnan – 200/224/551 (jehličnatý strom – 47/66/65, jehličnatý keř – 5/5/2, jehličnatá dřevina – 12/11/14)

⁹ Podle Slovníku spisovného jazyka českého (dále jen SSSJČ) bývají výrazy *dubák* a *borovák* součástí botanických termínů *hřib jedlý dubák* (SSJČ I, 1989, s. 418), *hřib jedlý borovák* (SSJČ I, 1989, s. 152).

b) sufixem -áč:

listnáč – 83/66/229 (listnatý strom – 88/105/179, listnatá dřevina – 31/15/44, listnatý keř – 5/8/8)

2.1.1.3. Názvy tvořené od **deverbativních** adjektiv

Od derivačního základu – plného kmene adjektiva se sufixem *-vý/-avý* (*popínavý*) odvozeného od slovesa označujícího děj, jehož nositelem může daná rostlina být, je sufixem *-ka* tvořen substandardní (hovorový) univerbizát:

popínavka – 18/3/9 (popínavá rostlina – 100/121/115, popínavá růže – 19/41/27, popínavá dřevina 10/10/11, popínavý keř 3/13/5, popínavá fazole/fazole – 2/7/1, popínavý břečtan – 5/1/2, popínavá hortenzie – 4/3/2, popínavý květ – 4/1/2, popínavé víno – 1/4/1, popínavá liána – 2/3/2, popínavá květina - 0/4/5, popínavá buganvilie/buganvílie/buženvilije – 2/3/0).

2.1.1.4 Názvy tvořené od adjektiv vzniklých **kompozičně-derivačním** postupem

Od derivačního základu – plného kmene adjektiv vyjadřujícího věk (*dvouletý*) jsou sufixem *-ka* tvořeny terminologické univerbizáty:

dvouletka – 27/12/37 (dvouletá rostlina – 13/10/6, dvouletá květina 0/2/1)

jednoletka – 0/1/6 (jednoletá rostlina – 35/25/22, jednoletá rostlinka – 0/0/1, jednoletá květina – 0/3/0, jednoletá květinka – 0/1/0)

2.1.2. Stylová charakteristika a frekvence univerbizovaných názvů rostlin

Stylovou charakteristiku, kterou přisuzujeme univerbizovaným názvům rostlin, potvrzuje většinou i jejich výskyt v konkrétních textech. Ty univerbizáty, které považujeme za terminologizované, se objevují v textech publicistických, ale i v textech populárně naučných. Často není patrný výraznější rozdíl mezi stylem textů s univerbizátem a souslovným názvem – platí to především pro výskyt názvů *jehličnan*, *listnáč*, *dvouletka*, *zimák*.

Poměr frekvence univerbizátu a sousloví v takových případech neukazuje výraznou převahu sousloví, v některých případech (*jehličnan*, *dvouletka*) dokonce je vyšší výskyt univerbizátu než výskyt sousloví, v případě slova *jehličnan* je tento rozdíl více než 4:1 (ve prospěch výrazu, který považujeme za univerbizát).

Stejně tak je více než 4x vyšší výskyt slova *voskovka* ve srovnání s frekvencí sousloví *voskový květ*. Zatímco však v textech SYN2000 (tj. do r. 1999) je poměr vyrovnaný, v nejnovějších textech publicistických zahrnutých v SYN2006PUB se sousloví *voskový květ* neobjevuje vůbec, zatímco *voskovka* v něm má nejvyšší frekvenci ze všech 3 korpusů. Pokud bychom vycházeli pouze ze SYN2006PUB, nepovažovali bychom již slova *voskovka* a *jehličnan* za univerbizáty vůbec, neboť jejich výskyt je ve srovnání s odpovídajícím souslovím více než 8x vyšší.

Doklady:¹⁰

- V našem přechodném klimatu zahraniční odrůdy venkovních kultur (okrasné dřeviny, *dvouletky*) mohou selhat kupř. nižší zimovzdorností. (vědecký text) • Vytrvalá, jednoletá nebo *dvouletá rostlina* se v mnoha druzích pěstuje v propustné půdě, na plném slunci nebo v polostínu. (populárně naučný text)¹¹

¹⁰ Doklady jsou citovány z korpusů SYN2000, SYN2005 nebo SYN2006PUB.

¹¹ Členicí znak • v jednom odstavci odděluje doklady s univerbizátem a doklady s konkurujícím souslovím,

- Sukulentním bonsajím v létě vyhovují stejná místa, jaká jsou doporučována pro umístění klasických bonsajových druhů, *jehličnanů a listnáčů*. (populárněnaučný text) • Park, do kterého lze vstoupit i zvenčí, je přiměřeně veliký a starý a vládnu v něm mohutné košaté stromy *jehličnaté i listnaté*. Ráz jeho starobylosti zvyšují zděné altány a zbytky nějakých kamenných roubení. (umělecký text)
- Dub letní, zvaný křemelák, bývá mohutnější, ale to asi není to nejlepší pravidlo. Oproti *dubu zimnímu* neboli drnákovi má žaludy na delší stopce. Naproti tomu *zimák* má rovnější větve a kratší žaludy. (publicistický text)

Výraz *čajovka* má místo výhradně v uměleckých textech veršovaných, stejně jako *čajová růže*. Názvy *voskovka* a *voskový květ* se nejčastěji vyskytují v textech publicistických (asi 60 % výskytu) často odborně zaměřených, popř. ve zprávách o květinových výstavách, nebo také v textech uměleckých – viz doklady:

- Houština stožárů, jež praví moře; kamy svědčící praporům, jež asi nebyly; v jedinou růži se čajovky ukryly, šum vodotrysků náhle ztlumených jak lampy. (básnický text) • Milióny v kapse, a nekoupíš si za ně ani sklenici piva. Pět měďáků v kapse, a koupíš si za ně *čajovou růži*. (umělecký text prozaický)
- Gardénie přivezená v roce 1750 z Číny vyniká sladce vonícími bílými květy, které nosili tehdejší playboyové v knoflíkové dírcce. Je teplomilnější než kamélie. V zimě vyhovuje teplota vzduchu 16 až 18 stupňů Celsia. Nelze zapomenout ani na krásnou liánu – *voskovku*, která již od roku 1802 provoňuje svými kvítky obývací prostory. (publicistický text) • Ona musí do Borotína, že teta stůně. Ale jen ať dá pozor, aby svíčku nepřelomil! Je letos zvlášť krásná, barevné *voskové květy* jsou na ní. (umělecký text prozaický)

Substandardní univerbizáty (hovorové nebo obecně české) mají zpravidla výrazný výskyt v publicistických – v reprodukci autentických promluv oslovených osob, v dopisech čtenářů, v textech zaměřených na rady zahrádkářů, popř. v uměleckých textech, některé též v textech literatury faktu:

- Kromě historie nás zajímají i rostliny, které porůstají zdi staveb. Nacházíme totiž přímo sbírku „*pokojoyek*“: *Rhoeo spathacea*, *Tradescantia zebrina*, *Dorstenia contrajerva*, *Begonia*, *philodentron* *Monstera* – snad jen ty základní. (literatura faktu) • *Tradescantia* je velmi nenáročnou rostlinou, která se vyznačuje rychlostí růstu. Hodí se proto i pro naprosté začátečníky nebo pro děti, které se tak mohou naučit základům péče o *pokojoyé rostliny*. (publicistický text)
- Stěnu zdobila vybledlá reprodukce Van Goghových Slunečnic a z okenní římsy splývaly *popínavé pokojové květiny*. Ve vzduchu čpěl starý cigaretový kouř. (umělecký text) • Okna domku na fotografii lemují růžové plaménky. Velmi efektní, ale poněkud neobvyklé vedení *popínavé rozkvetlé dřeviny*. Nikoliv ovšem v Irském Dublinu, odkud snímek pochází. Irové milují *popínavky* všeho druhu a vykážou jim vždy takový prostor, aby jejich krása vynikla co nejdříve. (publicistický text)

Pravák, *borovák* a *dubák* mají své místo v textech publicistických vyjadřujících uspokojení jejich autorů (často pisatelů nebo čtenářů z řad veřejnosti) nad dobrou úrodou hub, v textech uměleckých, *dubák* se objevuje též v literatuře faktu a *borovák* v textech v textech odborných. Sousedství *pravý hřib* se objevuje v textech uměleckých a publicistických, doklady však ukazují, že zpravidla není výraznějšího rozdílu mezi stylovým zbarvením textů s doklady *pravák* a *pravý hřib*.

popř. různé doklady s jedním univerbizátem, nebo odstavce s doklady univerbizátů a jim konkurujících sousloví.

- Podél lidských silnic rostou špičky na tenkých nožkách, v trávě se bělají takřka dokonalé pýchavky a pestřece a klouzci a choroši si přivlastňují slabé kmínky stromků. Les je plný žlutých lišek, olivových holubinek a sametových *praváků*. (publicistický text) • Lišek je několik druhů – všechny jsou jedlé a výtečné a navíc se v posledních letech opět probouzejí. Výborně chutnají s *pravými hříby* v kulajdě a naložené do octového nálevu. (publicistický text)
- Jistě vás zajímá, co jsme vlastně našli – nechte se tedy překvapit, pod habry vykukovaly hlavičky hřibů dubových, objevily se už i babky, hřib červený a kozáky habrové. *Dubák* patří k našim nejchutnějším houbám vůbec a je všestranně kuchyňsky upotřebitelný, vhodný k sušení a malé plodnice k nakládání do nálevu. (publicistický text) • Chtěl bych čtenáře provést a seznámit s některými kulinářskými zkušenostmi našich předků. V dávných dobách se nesbírali v horách jen "řibky, podřibky, křemeňáci, kozáci, *borováci*, lišky, belly" a jak se všechny ty houby známé až do dnešních dnů jmenovaly. (encyklopedický text) • „Mohly by se objevit především hříby koloděje, kováře i koláře,“ uvádí Smotlacha. Pokud houbaři najdou cestu do listnatých lesů, mohou také narazit na *hřib dubový*. (publicistický text)

2.2. Názvy živočichů

2.2.1. Univerbizáty ze sousloví adjektivní atribut + substantivum // substantivum + adjektivní atribut

2.2.1.1. Názvy tvořené od **primárních** adjektiv

Od derivačního základu adjektiva s expresivním zabarvením je sufixem *-ák* tvořen terminologický univerbizát:

divočák – 277/207/701 (divoké prase – 62/99/353, prase divoké – 24/14/11, divoký vepř – 3/6/6)

2.2.1.2. Názvy tvořené od **desubstantivních** adjektiv

A. Názvy tvořené od adjektiv se sufixem *-ní*

a) Od derivačního základu – redukováného kmene adjektiv odvozených od názvů míst (*pole, potok*) a vyjadřujících příslušnost k místu jsou sufixem *-ák* tvořeny substandardní univerbizáty s výraznější expresivitou. Výskyt v konkrétních textech, v nichž jsou komentovány, svědčí o jejich příslušnosti k myslivecké mluvě:

potočák – 1/1/6 (pstruh potoční – 10/6/28)

polňák – 2/0/0 (zajíc polní – 30/14/6, polní zajíc – 1/2/2)

b) Od derivačního základu – redukováného kmene v adjektiv vyjadřujících věk, odvozených od názvů časových jednotek, je tvořen terminologický univerbizát označující dva různé živočichy:

roček – 5/0/0 (roční srnec – 0/1/0, roční srna – 1/0/0, roční srneček – 0/0/1)

roček – 4/8/30 (roční kůň – 3/0/7, roční hříbě – 3/2/6, roční klisna – 0/1/1, roční hřebec – 0/1/0, roční kobylka – 0/0/1, roční hříbátko – 0/0/1)

Problém, zda slovo *roček* v uvedených dvou významech máme považovat za univerbizáty, vyplývá z toho, že zatímco *roček* je skutečně terminologickým výrazem, spojení *roční kůň, roční srnec, roční srna* nejsou sousloví ani ustálená spojení (nejsou zřejmě užívány

jako termíny).

B. Názvy tvořené od adjektiv se sufixem *-atý/-natý*

Od derivačního základu – plného kmene adjektiv charakterizujících vlastnost živočicha podle porostu těla (jeho velké míry) a odvozených od názvů tohoto porostu je sufixem *-ec* tvořen univerbizát:

pernatec – 1/14/1 (pernatá zvěř – 106/38/28, pernatá zvěřina – 5/1/1, pernaté zvíře – 0/1/1, pernatý dravec – 3/1/7)

C. Názvy tvořené od adjektiv se sufixem *-ný*

Od derivačního základu – redukovaného kmene adjektiva vyjadřujícího příslušnost k tomu, co označuje základové substantivum (*plemeno*) je sufixem *-ák* tvořen univerbizát:

plemeňák – 1/0/0 (plemenný hřebec – 5/4/38....)

2.2.2.3. Názvy tvořené od adjektiv vzniklých kompozičně-derivačním postupem

Od derivačního základu – plného kmene adjektiv s komponenty *-letý*, tj. vyjadřujících věk, jsou tvořeny univerbizáty označující koně v chovu (užívané jako termíny):

dvouletek – 2/0/14 (dvouletý kůň – 25/2/83)

čtyřletek – 1/0/2 (čtyřletý kůň – 14/3/50)

tříletek – 5/1/13 (tříletý kůň – 34/5/201)

2.2.2.3. Názvy tvořené od **deverbativních adjektiv**

A. Od derivačního základu – plného kmene adjektiva se sufixem *-livý*, vyjadřujícího tendenci pojmenovaného živočicha k realizaci děje označovanému základovým slovesem, je tvořen sufixem *-ec* univerbizát:

škodlivec – 2/0/0 (škodlivý hmyz – 18/37/43, škodlivý živočich – 3/0/2, škodlivá bakterie – 5/13/45, škodlivý motýlek – 1/3/0)

B. Od derivačního základu – redukovaného kmene deverbativního adjektiva tvořeného od přičestí trpného je sufixem *-ák* tvořen univerbizát:

grošák – 12/21/46

2.2.2.4. Univerbizáty ze sousloví substantivum + neshodný (genitivní) adjektivní atribut

Od derivačního základu – redukovaného kmene adjektiva se sufixem *-ský* je tvořen substandardní (obecněčeský) univerbizát s vysokým stupněm expresivity:

převalák – 0/0/3 (kůň *Převalského* – 14/24/127)

S výjimkou univerbizátu *divočák* s vysokou frekvencí v textech populárně-naučných i uměleckých (zejména v textech po r. 2000), jsou názvy živočichů většinou středně až nízko

frekventované, některé mají výskyt spíše ojedinělý (*plameňák, polňák*). Výrazu *divočák* konkurují i sousloví se střední nebo vysokou frekvencí, názvům *polňák, potočák, pernatce, plemeňák* konkurují sousloví s nízkou i střední frekvencí, pouze velmi zřídka se vyskytujícímu univerbizátu *převalák* konkuruje sousloví frekventované (především v SYN2006PUB). Některé z těchto výrazů – *polňák, březňák* – se objevují v textech o myslivecké mluvě vysvětlujících jejich význam, *potočák* je především v textech uměleckých až poetických, zatímco *březňák* v textech populárněnaučných časopisu Myslivost, stejně jako *polňák*, který má své místo právě v textech o myslivecké mluvě.

- ...poslední z nich mi plácl na rameno a ukázal ke stropu, kde jedním rozbitým oknem přiletěl ptáček. Pochopil jsem to jako znamení a vydal se za tím štěbetajícím *pernatcem* přes náměstí a řeku až do míst, kde vodáci jezdí své závody v umělém, prudkém korytu Váhu. (publicistický text) • Malá králíčata v tomto věku často loví sovy. Denní *pernatí dravci* na králíčí populaci výrazně neškodí, protože králíci na pastvu vycházejí až za šera a v noci. (populárněnaučný text)
- Lidový název: matěj, janek, ušák, macek, staroch (starý zajíc), babka (stará zaječka), mladík či mlad'och (mladý zajíc), *březňák* (vržený v březnu), hráč (kličkuje před psem); podle životního prostředí – *polňák*, lesňák, hornák (horský), skalňák. (populárněnaučný text o myslivecké mluvě).
- Lidé na ně líčí pasti, kterým tu v kraji říkají sklapky. Místo rysů se však do léčky chytají ubozí *polňáci*, které vyndávají ze želez zmrzlí, na kost ztuhlé a napůl zaváté sněhem. (umělecký text) • Dneska už se na venkově ovšem nepěstují ani krávy, ani husy, ani kozy, ani koně, ale ploty tam musí být stejně, protože se po okolí toulají mnohem nebezpečnější šelmy, a to *zajíci polní*. (umělecký text)
- Vyšší teploty nenechaly klidné ani zajíce. „Zajíci se chystají na vrh *březňáků*,“ potvrdil Marek Herman z referátu životního prostředí okresního úřadu v Přerově. (publicistický text) • Předchozí plískanice a chladné počasí však zvěři příliš nepřálo. „Některí *březnoví zajíci* deštivé dny nepřežili,“ upozornil jednatel zlínského mysliveckého spolku Josef Václavík. (publicistický text)
- Přiváben třepotáním nožek v síti, pstruh vymrští se a v krupějích rozstříknutých po hladině v slunci zaleskne se jeho proudné tělo. Na protějším břehu s kulovnicí na rameni dnes šoulající na srnce, vše uchvácen pozoruje domkář Stovkař. Snad v tůni pod balvanem zítra nechá se starý *potočák* zmást. (umělecký text)
- Já si vždycky myslel, že nejsilnější vztah k lidem mají psi, které taky strašně miluju, ale jsou to asi koně. Přivedli mi hřebečka, *plemeňáka*, jmenuje se Napoleon, a řekli – Čmaňo, tenhle je tvůj. (publicistický text) • Nejvíce umění předvedl nizozemský jezdec de Pool s desetiletým *plemenným hřebcem* Faust Z., kteří překonali u nás dosud nevídanou výšku 211 cm. (publicistický text)
- Začátkem února tu začali s cvalovou prací, která bude ovšem u každého koně individuální. Jinou zátěž musí zvládnout *ročci*, jinou čtyřletí a opět odlišnou starší koně. (publicistický text) • Podivuhodné bylo chování hřebců. Přesazen do dané oblasti, prosadil se čtyřletý hřebec ihned jako dominantní. Seskupil všechny staré klisny, hřebata a *ročci* se ke skupině přidali. Všichni jedinci byli členy této první velké rodiny. (vědecký text)
- U srců je kladen největší důraz na *ročky*. Hájit jen ty nejlepší a opět všechny ostatní postihnout odlovem. (populárněnaučný text)
- *Tříletky* čeká poslední zkouška před českým derby. Na startovní listině je 14 koní. (publicistický text) • Na trati 2800 metrů změří síly osmička *čtyřletých a starších koní*;

Z rámcových dostihů stojí za pozornost dvě klání vyhrazená *dvouletým koním*. (publicistický text).

2.2.2. Názvy vzniklé elipsou

Tyto univerbizáty konkurují zpravidla také souslovím o struktuře adjektivní atribut + substantivum:

černá – 21/0/0 (černá zvěř – 417/53/192, zvěř černá – 33/1/2)

pernatá – 25/4/7 (pernatá zvěř – 106/38/28, pernatá zvěřina – 5/1/1, pernaté zvíře – 0/1/1, pernatý dravec – 3/1/7)

Eliptické názvy se vyskytují často v odborných textech – srov. doklady:

- Pokud se týká přinášení, je ve zkušebním řadě jasně řečeno, jak má být vykonáno. *Pernatou* nesmí pes mačkat, ani si s ní pohrávat, srstnatou nesmí přivléci za kůži nebo za zadní běh, ale musí ji řádně uchopit plnou mordou uprostřed těla. (vědecký text) • VP jsou vhodné pro psy v oblastech s rozsáhlými vodními plochami, kde se loví vodní *pernatá zvěř*. Jsou zkouškami, kde ohař prokazuje vyšší stupeň lovecké upotřebitelnosti v těchto náročných podmínkách. (vědecký text)
- Odlov mladé zvěře, žijící pod ochranou matky a tlupy, je náročný a vyžaduje značnou profesionalitu. Tu mnozí myslivci nemají. Proto pod různými záminkami (nejčastěji jsou to škody působené velkými kusy *černé*) se dožadují lovu veškeré *černé zvěře* a hlavně té největší, která je při lovu nejzřetelnější a tak se lépe trefuje.

Doklady názvů rostlin a živočichů, které je možné považovat za univerbizáty, jsou stylově různorodé. Zatímco např. ve dříve zkoumaných názvech osob, institucí, míst, nástrojů, přístrojů, dopravních prostředků, dokumentů, průkaz, uměleckých děl apod. převládaly výrazy substandardní – obecněčeské a slangové nad hovorovými, mezi názvy rostlin a živočichů je více než 50 % těch, které bychom považovali za termíny – *dubák, borovák, jehličnan, listnáč, zimák, jednoletka, dvouletka, voskovka*, popř. i *čajovka* (ačkoliv ta se vyskytla téměř výhradně v textech uměleckých), *divočák*, eliptické názvy *černá, pernatá* a názvy chovných koní *dvouletek, tříletek, dvouletek, roček* (ačkoliv u těch není jednoznačné, máme-li je považovat za univerbizát z již uvedených důvodů). Potvrzuje se tedy, že univerbizace již rozhodně není slovotvorný proces typický pouze pro mluvené projevy a že univerbizáty nejsou vždy pouze nespisovné (obecněčeské nebo slangové), popř. hovorové, ale že postupně pronikají do jazyka spisovného, do terminologických soustav, a tedy do odborných textů. Rozšíření zdrojů textů z původního korpusu SYN2000 o další dva korpusy také ukazuje u více univerbizátů zvýšení frekvence jejich výskytu v textech po r. 2000 a v korpusu SYN2006PUB, není to však pravidlem (např. univerbizát *černá* se objevil pouze v korpusu SYN2000 a v něm převažuje i univerbizáty *pernatá*, stejně jako součet dokladů jim odpovídajících sousloví). Vyšší počet řady univerbizátů v SYN2006PUB může souviset právě s tím, že je tvořen publicistickými texty, v nichž se odráží tendence jazykového vývoje.

Literatura:

ČECHOVÁ, M. a kol. *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: ISV, 2000.

ČECHOVÁ, M.; KRČMOVÁ, M.; MINÁŘOVÁ, E. *Současná stylistika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008.

DOKULIL, M. *Tvoření slov v češtině 2. Odvozování podstatných jmen*. Praha: Academia, 1967.

HUBÁČEK, J. *Výběrový slovník českých slangů*. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2003.

KARLÍK, P.; NEKULA, M.; PLESKALOVÁ, J. a kol. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. (citován jako EŠČ)

MARTINCOVÁ, O. a kol. *Nová slova v češtině*. Praha: Academia, 1998.

MARTINCOVÁ, O. a kol. *Nová slova v češtině 2*. Praha: Academia, 2004.

MITTER, P. K univerbizaci na základě kompozice v současné češtině. In KLÍMOVÁ, K.; MINÁŘOVÁ, E. (eds.) *Čeština – bádání a učení*. Brno: Masarykova univerzita, 2007. s. 33–37.

Slovník spisovného jazyka českého I–VIII. Praha: Academia, 1989.

SOCHOVÁ, Z. K slovtvorné a stylotvorné charakteristice mluveného jazyka. *Naše řeč*, 1966, roč. 49, s. 81–87.

STAŠKOVÁ, N. Zpětné tvoření v češtině a paralelní postupy v angličtině. *Naše řeč* 2008, roč. 91, s. 80–95.

SZCZEPAŃSKA, E. *Uniwerbizacja w języku czeskim i polskim*. Kraków: Universitas, 1994.

ŠTÍCHA, F.; KLÍMOVÁ, J. (2006) K možnostem a mezím sufixální derivace substantiv. In ŠTÍCHA, F. (ed.) *Možnosti a meze české gramatiky*. Praha: Academia, 2006. s. 127–138.

COMPOUND TERMS – NAMES OF THE PLANTS AND ANIMALS – SYNONYMIC WITH “UNIVERBIZATES” IN THE TEXTS OF CZECH NATIONAL CORPUS

Summary

Univerbization is a process of word-formation by which the words of a compound lexeme or of a syntactic construction fuse into a single word/one-word lexeme: that one-word lexeme is called „univerbizzate“ (in Czech „univerbizát“ – a result of the process of univerbization), for example *dvouletka* means: a) *dvouletá rostlina* or *pupalka dvouletá* (evening primrose). There was rare distribution of „univerbisates“ – names of plants or animals in the texts that have been examined up to now. Seeing into a lot of text of the language corpus SYN2000, SYN2005 and SYN2006 we have found some other one-word names – synonyms of compound terms that designate plants and animals. Some of the univerbizates are more frequent than synonymous compound terms and they can be found in the journalistic or some of them in scientific texts.

Key words:

univerbization, „univerbizates“, compound terms, names of plants, names of animals, frequency, Czech national corpus

Kontaktní adresa:

PhDr. Ivana Kolářová, CSc., Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, katedra českého jazyka, Poříčí 7, 603 00 Brno; kolarova@ped.muni.cz, tel. 549495056